

Romul Ladea szobra

Romul Ladea

Jeles szobrászt búcsúztattunk. Alkotó energiájának teljében, augusztus 27-én Bukarestben váratlanul elhunyt Romul Ladea, a művészet érdemes mestere.

Egy bányászi faluból együtt indult a századdal. Ladea, sok nemzedéktársával együtt, a fény városa felé igazodva, érzékeny retinával fogadta be a modern művészet jelzéseit. München után frissebbek a párizsi színek, ez a nemzedék meglátja Cézanne-t és Matisse-t, de meglátja, Brâncuși-t is. Aurel Ciupe, Catul Bogdan, Tassy Demian és Romul Ladea a Párizst látottak szemével és ámulatával látnak hozzá az intézményes erdélyi művészképzés alapjainak lefektetéséhez. A kolozsvári Belle-arte — Ladea itt 1927-től a szobrászat tanára — a képzőművészetek valóságos erdélyi akadémiaja

lesz, művésznemzedékek útját egyengeti, s eredményeire művészettörténetírásunk máig ható érvénnyel hivatkozik.

Romul Ladea életművében azonos súllyal mérettetnek meg a művészpédagógus és alkotó művész érdemei. Otthonosnak a portréban érezte magát igazán, akár plakettet, akár körplasztikát csinált. Szobrai repertoárjában jellemet hordozó bányászi paraszt-típusok, az anyaság érzését és szimbólumát kifejező, meghatározó szelídséggel fogalmazott szobor-képmások, kőbe vagy bronzba mintázott történelmi alakok sorakoznak. Történelmi szobrai — Horea és Iancu, Petőfi és Bălcescu — a népe és népének forradalmi hagyományai mellett elkötelezett alkotóra hivatottak emlékeztetni.

KORUNK

Az ember tragédiája héber fordítójának halálára

Avigdor Haméiri, az új-héber irodalom egyik legjelentősebb reprezentánsa, pár hónappal ezelőtt halt meg, 84 éves korában, az izraeli Tel Avivban. E sorok írója még budapesti diáksága idején ismerkedett meg személyesen vele az egykori New York-kávéház erkélyén, amely abban az időben a kezdő és jórészt ismeretlen fiatal költők gyülekezőhelye volt. Olykor-olykor ő is megjelent kávéházi asztalunknál, s mi, ismeretlenek, nemcsak azért néztünk fel rá, mert magyar nyelven írott versei hamarosan sorozatosan láttak napvilágot a Múlt és Jövő című folyóiratban, s egyidejűleg egyre-másra jelentek meg ugyanitt klasszikus és modern héber költők műveiből készült magyar nyelvű műfordításai — hanem azért is, mert egy-egy estén irigykedve láttuk őt a kávéház földszinti irodalmi asztalainál hol Ady, hol Kosztolányi és Karinthy Frigyes, hol pedig Osvát Ernő és az akkor híresedő Tóth Árpád társaságában.

Akkor még Feuerstein-Kova Albert néven írta bensőséges hangú lírai verseit és közölte műfordításait, mert hiszen a Kárpátaljáról származó s a budapesti Rabbiképző Intézet gimnáziumában a héber és arab nyelvet s e két sémita nyelv filológiáját elsajátító diáknak magyar volt az anyanyelve. Versei hangvételükkel, nyelvi fordulataikkal és belső erőtől feszülő, biblikus hangulatukkal téveszthetetlenül viselték magukon Ady biblikus hangszerezésű verseinek hatását. Nem véletlenül: Feuerstein-Kova Albert Ady-rajongó volt: minden idők legnagyobb magyar, sőt világirodalmi rangú költőjének tartotta a „pacsirta-álcás“ poétát, akinek az első világháború kitöréséig meghitt baráti köréhez tartozott. Már az 1910—11—12-es években megkezdte Ady verseinek héberre fordítását. Amint későbbi, héber nyelven írt emlékirataiban említi, Az én két asszonyom és a Héja-nász az avaron című versek fordítását maga olvasta fel Adynak, aki a latin betűkre átírt héber fordításokat elkérte tőle. Hagyatékában meg is találták héberre fordított verseinek kéziratát.

Az első világháború kitörésekor Feuerstein-Kova Albert mint tartalékos hadapródmester már az első mozgósításkor bevonult, részt vett az orosz front legvéresebb ütközeteiben, s végül 1916-ban orosz fogságba került, ahonnan nem tért vissza szülőhazájába. A háború befejezése után előbb Odesszába került, s innen lélekben megtörve, a háború borzalmaitól megundorodva, nyugalmat és feledést keresve Palesztinába vándorolt ki, nyilván a Balfour-deklaráció hírülvétele után. Haméiri 1929-ben itt írta meg héber nyelven Hásigaon Hágádol (A nagy örület) című életrajzi regényét, amelyben az egykori próféták szinte a mítoszok és a káromlás szavaiktól villámoló hangján harsogta el gyűlöletét az esztelen és becstelen háborús vérontással szemben. Ízig-vérig humanista költő volt, és emlékirataiban nem is egyszer említi, hogy az embertelenség bárhonna jövő és bárkik ellen irányuló aljasságát nemcsak a zsidó prófétáktól tanulta meg gyűlölni, hanem Adytól is, akiről és a Nyugat köré csoportosult költőkről (Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi) meghatott szavakkal emlékezik meg életrajzi regényében, és elégikus visszavágyakozással ír az egykori New York-kávéház asztalánál nagy irodalmi szócsatákat vívó írókról és művészekről.

Egész életművét és bonyolult emberi és írói egyéniségét az egyébként is ritkaságszámba menő kétnyelvűség jellemezte. Gyermekkorának és ifjúságának idején az élő magyar nyelv varázsa nyűgözte le: Vörösmarty, Petőfi, Arany és később Ady költői nyelvének bűvöletében cseperedett maga is költővé. S ha már gyermekkorában tanult is meg héberül, sőt később magas művészi színvonalon tudta kifejezni magát ezen az akkor még holtnak és liturgikusnak számító nyelven, a maradandó gyermekkori nyelvi élmények hatása alatt haláláig a magyar maradt igazi anyanyelve. S hogy milyen mélyen, milyen filológiai pontossággal, hangzásbeli értékeit milyen zenei érzékkel asszimilálta magába és őrizte meg szinte gyermeki hűséggel, arra Madách Tragédiája hiteles művészi értékűnek tartott héber fordítása a legeklátásabb példa. Madách remekéhez méltó remekmű a héber költővé vált Avigdor Haméiri Cházon Háádám-ja, mely 1924-ben Varsóban jelent meg először nyomtatásban.

Később, amikor megalakult az első héber nyelvű drámai színjátszó társulat, a Habima, sorozatosan és óriási sikerrel játszották a Tragédiát az akkor már százezernél jóval több lakosú Tel Aviv értő és laikus közönsége előtt. Ugy tudom, hogy Izrael legjelentősebb színházában ma is játsszák (évente négy-öt előadásban) Madách halhatatlan művét. Az immár 29 nyelvre lefordított Az ember tragédiája drámai költemény fordításai közül — magyar kritikusok megállapítása szerint — az Avigdor Haméirié a legkiválóbb, nemcsak a tartalmi adekvátság szempontjából, hanem a prozódiai megfelelés tekintetében is. Ez a műfordítói bravúr, ez a sikerültség nemcsak Avigdor Haméiri minden túlzás nélkül állítható költői erejének tulajdonítható, hanem magyar anyanyelvűsége ihletésének is. E nélkül minden bizonnyal a Nyugat-nemzedék újhangú költőinek hatására maga is modern magyar verseket író és a Palesztinában folyamatosan végbement héber nyelvújítási mozgalom befolyásaként modern héber versekkel jelentkező Avigdor Haméiri képtelen lett volna a már kissé régiesnek tűnő madáchi költői nyelvezetnek mérsékeltlen archaizált héber nyelven való visszaadására anélkül, hogy ez a héber nyelvű olvasó számára a legkisebb megértési nehézséget okozta volna.

Mind a nemzeti irodalmak, mind a világirodalom vonatkozásában ritkaságszámba megy az irodalmi alkotók kétnyelvűsége. (Janus Pannonius magyar létére sem írt egy sort sem magyarul, s ha jól emlékszem, irodalomtörténetünk a kiemelkedő jelentőségű költők közül csak Reviczky Gyuláról jegyezte fel, hogy német nyelvű versek írásával is kísérletezett.) Nos, Avigdor Haméiri e kivételek között is kivétel volt: Izraelben is terjedelmes, magyar nyelven írt szépirodalmi prózai művet jelentetett meg folytatásokban az ottani magyar nyelvű napilap, az Új Kelet hasábjain (1956-ban): A daloló máglya című emlékiratát, melyben főleg Adyval kapcsolatos emlékeit idézi fel szuggesztív erejű, kimunkált szépségű fejezetekben.

A Davar című izraeli, az ottani szocialista szakszervezet által kiadott folyóiratban Danczig Hillel egykori kolozsvári újságíró is hosszabb lélegzetű nekrológot írt Avigdor Haméiri halála alkalmából, amelynek keretében írói-költői jelentőségének méltatására is kitért. A nekrológ-író nem leplezett keserőséggel állapítja meg cikkében, hogy a pályáját egykor figyelemre méltó magyar versekkel kezdő és Palesztinában, illetőleg Izraelben a modern héber költészet egyik legnagyobbjának számító Avigdor Haméiri nemigen volt grata personája a mai izraeli teokratikus köröknek, amit — gondolom — az magyaráz, hogy Avigdor Haméiri, az ember és költő mindig távol állott a so-

viniszta és türelmetlen papi elemek gondolatvilágától, és bár a hitleri barbárság poklaiban elpusztult zsidó milliók tragédiáját az ő költészete fejezte ki a legdrámaibb és legmegrázóbb hatású versekben, sohasem tagadta meg a nagy magyar váteszt, Adyt, akit mesterének, sőt mindvégig költői eszményképének tartott. Danczig Hillel nekrológiájában megható sorokban írja le, hogy a már nagybeteg költő, amikor meglátogatta őt, minden alkalommal szerét ejtette, hogy Adyról beszéljen, felelevenítse emlékeit az egykori New York-kávéházba járó írókról, művészekről, színészekről, újságírókról, akiknek legjelentősebbjei valaha baráti köréhez tartoztak. Egyes, még életben lévő volt költő-barátaival (valószínűleg a nemrég meghalt Füst Milánnal is) levelezésben állott.

Avigdor Haméiri magyarul írott verseire emlékszem ugyan, de azok ifjúkori zsenyéi voltak, s a későbbi nagy héber költőt jellemző kvalitások csak nyomokban lehettek meg bennük. Miután héberül nem tudok és ha olykor egy-egy izraeli héber folyóiratban megjelent Haméiri-vers a kezembe is került, egy sort sem értettem belőlük, és olykor csak egy-egy magyarra fordított szép versében gyönyörködhettem, költészetének számos nekrológban hangsúlyozott remekművűségére csak másodkézből hivatkozhatom, és nem lehet feladatomban költői nagyságrendjének kritikai kijelölése. Mégis túlzás nélkül állapíthatom meg róla, hogy úgy is, mint ember, úgy is, mint költő, úgy is, mint Az ember tragédiájának nagyszerű műfordítója, kimagasló, maradandó alkotásokat létrehozó művész volt, aki bár öt évtized óta a szülőhazája társadalmi és földrajzi, nyelvi és kulturális légkörétől merőben különböző körülmények között élt és alkotott, ifjúkori eszményképeihez, irodalmi-művészeti-humanista felfogásához haláláig hű maradt.

Salamon László

Mit tudnak Misztótfalusi Kis Miklósról Misztótfaluban?

Nagybányától északnyugatra vulkanikus hegylánc tövében szundít Misztótfalu. A házak, mintha valami egységes újjáépítési tervnek engedelmesskedtek volna, módosan, rangosan ültek ki a műút két oldalára. Az Oloszhegy, a Cigler, a Botos és a Somos-tető értelérekkal átszótt andezitnyúlványai csaknem a faluig ereszkednek alá. Az Ikonhídjánál valamikor ércolvasztó működött, a Misz pataka fémverőt hajtott, az Olosz-hegyen aranyat-ezüstöt bányásztak.

Megerősített település volt Misfalvia, de a tatárdúlás itt is végigpusztított, s a bennszülött lakosság közül mindössze 27-en maradtak életben. Később a csehországi huszita mozgalom leverése után sok menekült család telepedett le itt, és mint „teutok” megalakították a mai Tótfalut. Ebből nőtt ki aztán a jobbágyoknak, kézműveseknek és bányászoknak az a települése, ahol Misztótfalusi Kis Miklós, az erdélyi kultúra egyik kiemelkedő alakja napvilágot látott. Nevét, akkori szokás szerint, szülőfalujáról vette, s ma a szülőfaluját őröla ismerik mindenütt, ahol a könyvek és trásnak hívei élnek, ahol értékelik és megbecsülik az emberi művelődés fáklyavivőit.

Hát vajon a szülőfalujában tudnak-e róla, ápolják-e az emlékét, s ha igen, hogyan? Jártam a modern vonalú, egyforma házak és színes falkockák között; csak úgy taláломra megszólítottam embereket. Egy értelmes megjele-nésű, terebélyes, jó arcú asszony volt az első válaszadóm. Talán épp üzletből jövet igyekezett haza. Megszólítottam: nem tudja véletlenül, melyik házban lakott Misztótfalusi Kis Miklós?

— Kis Miklós? — elgondolkozva nézett. Az arca komoly volt, ember-séges, csupa segíteni akarás. — Én igazán nem tudom, de a férjem hátha tudja... Te ember, tudsz-e valamit egy Kis Miklós nevezetű egyénről? Az elvtárs érdeklődik utána.

A férfi is töprengő arcot vág. Végigleltározza az agyát, aztán kijelenti, hogy olyan nevezetű egyén nem is lakott Misztótfaluban.

— De lakott — állítom én határozottan. — Úgy hívták: Misztótfalusi Kis Miklós.

— Aztán mi volt az illető? Jószerivel könyves ember lehetett, azok veszik fel a falujuk nevét.

— Az volt, híres ember. Nem hallott róla?

Elképedt arc, sajnálkozó vállvonogatás. Sajnos, nem hallott.

*

Megyek tovább a rajzos házak között. A központban betérek egy jókora emeletes épületbe. Ez községháza és kultúrotthon is egyben. Kényelmesen elfér benne a hivatal, a könyvtár, az öntevékeny népművelés több ágazata, mert az épület belvilága színház-nagyságú. Két tisztviselő is utamba botlik, de Misztótfalusiról egyikük sem tud semmit. A fiatal, borszoknyás könyvtárosnő a nevét sem hallotta. A néptanács elnöke szintűgy. Hát ez, bizony, nem valami hagyománytisztelő falu, gondolom. De bennem nem nyugszik a könyves ember becsülete. Az iskolában biztosan tájékoztatnak majd a község nagy szülöttjéről. Lehetetlen, hogy ott ne tudjanak róla.

— Én — mondja a sovány, piros arcú titkárnő — Nagybányáról ingázok, nem nagyon ismerem a falut, de a gyerekek hátha tudják.

Három tanuló is elém járul, valamennyien kilencedik osztályosok; állnak, pírulnak, nézik a földet. Nem, sajnos, ők sem hallottak Misztótfalusiról semmit. A községben lakik ugyan egy Kis Miklós nevezetű ember, de az harangozó. Lakik egy másik is, de az máshonnan származott ide, és Chişunak hívják. Szerintük valami tévedés lehet a dologban. Nyomdász Kis Miklós nem lakhatott a faluban, mert Misztótfaluban nem volt sóha nyomda.

— Nyomda nem volt — mondtam nekik —, de a betűmetszés nagy mes-tere innen indult el a világhírnév felé. Pontosan 320 évvel ezelőtt.

— Hát akkor mi honnan ismerhetnők? — derülnek a tanulók.

Gondoltam, ezzel be is telt Misztótfalusi pohara Misztótfaluban. De nem. Az egyik tanítónő a bennszülöttek rendkívüli önrzetével vallotta be, hogy ők, a tantestület, tudnak a híres betűöntőről, aki Hollandiában tanult, és kinyomtatta a Bibliát, de a gyermekek, természetesen, nincs honnan tudomást szerezzenek róla, mert Misztótfalusi nem szerepel a tantervben.

Elég baj ez — gondoltam magamban. Miért nem olvassák fel vagy fordítják le a tanulóknak azt a kis méltatást, amelyet az Akadémia kiadásában megjelent Isteria Romániei III. kötete tartalmaz Kis Miklósról? Miért nem szereznek be a könyvtárba néhány róla szóló könyvet? Akár Németh László vagy Szabó Lajos drámáit, akár Tordai Zádor tudományos munkáját?

Azzal vigasztaltam magam, hátha a község viszonylag újkeletű monográfiaja méltóképpen megemlékezik a falu nagy szülöttjének életéről és munkásságáról. Ez a monografikus mű foglalkozik is vele, egyetlen bekezdésben. Szó szerint idézem: „Községünkben született, valószínűleg szegény jobbágy családból Misztótfalusi Kis Miklós 1650-ben. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. Hogy később hol és mit tanult, nem tudjuk. Hollandiában a pápa megrendelésére kulturális, társadalmi, politikai és vallási jellegű dolgozatokat adott ki, s noha ő maga református volt, kinyomtatta a georgiai ábécét az elnyomott osztályok gyermekei számára. Hollandiában kegyetlen rágalom-hadjárat indult ellene, az uralkodó osztályok támadják és elnyomják őt, ezért halála előtt egy évvel Kolozsvárra repatriál. A híres nyomdász, aki messze földre elvitte falunk hírnevét, 1702-ben egyszer s mindenkorra elhunyt.“

Ennyi a méltatás, amely stiláris és tényközlő pontatlanságain túl történeti adataiban is erősen megbízhatatlan.

*

Hollandiában nemcsak hogy nem üldözték Misztótfalusit, hanem a leg-híresebb betűöntő és betűmetsző mesterként tartották számon. Ott készítette el a tudománykedvelő Arcsil fejedelem részére a grúz ábécé első nyomdai betűit. Ezekkel a betűkkel nyomtatták ki később többek között a grúzok híres nemzeti eposzát: Rusztaveli A párdubörös lovag című művét. De készített betűket az örményeknek, dolgozott a lengyeleknek, svédeknek, Németországban, Angliában, a firenzei hercegnek és XI. Incze pápának. Olykor annyi pénzt keresett, hogy talicskával tölték a szállására. De ő ezt kizárólag a nyomdára és a Hollandiába vetődő magyar vándordiókok megsegítésére fordította.

S míg odakint világhírre tett szert, itthon az irigyei és ellenségei készítették számára a poklot. Munkájával szemben bizalmatlankodtak, s nem-hogy segítették volna, hanem meg is támadták. Ellenségei az áskálódásos és gáncsoskodások egész sorozatához folyamodtak csak azért, mert tudásával magasan kiemelkedett környezetéből. Egyházi és világi hatalmak fogtak össze ellene, rászabadították a császári zsoldosokat, „hítvány vasmíves“-nek nevezték, vagyonából kifosztották, s végül közzsínat előtt kényszerítették, hogy a támadói ellen kiadott Mentség címen ismert munkáját megsemmisítse, és nyilvánosan kérjen bocsánatot.

Kolozsváron nem egy, hanem tíz évvel halála előtt telepedik le. Nemcsak arra törekszik, hogy olcsón adja ki a bibliát, hanem itt jelenteti meg a népszerű Hármasszoros történetét is, amelynek előszavában kijelenti, hogy ez a könyv nem a nagyuraknak, hanem az egyszerű szegény embereknek készült... Kijelenti a szemléltető nyelvoktatás első hazai dokumentumaként Comenius szó-társzerű könyvét, s a nép írni-olvasni vágyó fiai számára a Magyar iskola című ábécéskönyvet. Megjelenteti Pápai Páriz Ferenc népszerű Pax corporis című orvosi könyvét, sőt kalendáriumot és szakácskönyvet is nyomtat. „Én azt akarnám — írja 1684-ben a maga elveiről —, hogy a mi nemzetünk nem maradna abban a nagy írástudatlanságban... Hogy mind gyermekek, asszoni állapotok, városiak, falusi parasztok... olvasni tudnának.“

Itt, csak a műemlékké nyilvánított ötszázéves kicsi gótikus templom őrzi az emlékét. A szószékkel szemben, a falon van egy egyszerű emléktábla, Bod

Péter szavait parafrazálja „az erdélyi Fénix“-ről, „a betűmetszés, öntés és könyvnyomtatás főmesteré“-ről. No meg Molnár József református lelkész ápolgatja régi kögyűjteménnyel, kegytárgyakkal, irodalmi kivonatokkal és egy emlékbélyeg alapján készített portréval a falu egyetlen nagy szülöttjének emlékét. Pedig az iskola előtt igazán volna hely a nagy férfi mellszobrának is, aki — szemtanúk állítása szerint „vala komor és gondolkodó“. A közeli Nagybánya valamelyik szobrása kőbe-bronzba véshetné vonásait, hogy emlékezzenek rá azok is, akik megérték Misztótfalusi Kis Miklós szárnyaló programjának szocialista fogantatású beteljesedését.

Ábrahám János

Gedeon Zoltán grafikája